

Трибуна молодого вченого



*Кузьменко О. П.,
здобувач кафедри кримінального процесу
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*

НАГЛЯД ПРОКУРОРА ЗА ЗАКОННІСТЮ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

У статті на підставі вивчення джерел з кримінального процесуального права, теорії кримінального процесуального доказування, криміналістики та іншої наукової літератури, а також системного аналізу матеріалів судово-слідчої практики, досліджуються проблемні питання нагляду прокурора за законністю отримання доказів в ході розслідування масових заворушень. Визначено проблемні аспекти визнання доказів, отриманих в ході досудового розслідування масових заворушень, належними та допустимими, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: прокурор, прокурорський нагляд, масові заворушення, досудове розслідування, докази у кримінальному провадженні, оцінка доказів, належність, допустимість доказів, законність отримання доказів.

В статье на основании изучения источников по уголовному процессуальному праву, теории уголовного процессуального доказывания, криминалистики и другой научной литературы, а также системного анализа материалов судебно-следственной практики, исследуются проблемные вопросы прокурорского надзора за законностью получения доказательств в ходе расследования массовых беспорядков. Определены проблемные аспекты признания доказательств, полученных в ходе досудебного расследования массовых беспорядков, относимыми и допустимыми, предложены пути их решения.

Ключевые слова: прокурор, прокурорский надзор, массовые беспорядки, досудебное расследование, доказательства в уголовном производстве, оценка доказательств, относимость, допустимость доказательств, законность получения доказательств.

Масові заворушення як кримінально карані діяння, передбачені ст. 294 КК України, полягають у організації масових заворушень, а також активній участі у їх проведенні, що супроводжуються насильством над особою, погромами,

підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя. Масові заворушення є тяжкими злочинами, а у випадку настання загибе-

лі людей або інших тяжких наслідків – особливо тяжкими.

У зв'язку з політичними, економічними та іншими чинниками, кількість масових заворушень, вчинених в Україні, є наразі загрозливою. Так, для порівняння, у 2013 р. кількість облікованих масових заворушень становила 4 злочини, у двох кримінальних провадженнях особі було пред'явлено акт про підозру, 2 кримінальні провадження були закриті за ч. 1 ст. 284 КПК України. На кінець 2013 р. рішення не було прийнято у 4 кримінальних провадженнях про масові заворушення.

У 2014 році обліковано вже 119 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 294 КК України. Із них лише у 29 кримінальних провадженнях вручено повідомлення про підозру, з обвинувальним актом до суду направлено лише матеріали 3-х кримінальних проваджень вказаної категорії. На кінець 2014 року рішення не прийнято у 91 кримінальному провадженні щодо масових заворушень.

За 9 міс. 2015 року в Україні обліковано 22 кримінальних правопорушення щодо вказаної категорії злочинів, з яких повідомлено особам про підозру лише у 14 [1].

Ці та інші дані переконливо свідчать про складність розслідування кримінальних проваджень вказаної категорії, необхідність залучення до процесу розслідування не лише слідчих, що спеціалізуються на розслідуваннях злочинів проти громадського порядку, але й досвічених працівників оперативних підрозділів, спеціалістів-криміналістів, а також прокурорів-процесуальних керівників, обізнаних з особливостями розслідування масових заворушень.

Важливе значення для виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2] є законність отримання доказів на стадії досудового розслідування масових заворушень з тим, щоб в ході судового розгляду на їх підставі було

винесене законне, обґрунтоване та вмотивоване судове рішення щодо кожного, хто вчинив досліджуване кримінальне правопорушення.

Результати аналізу слідчо-судової практики щодо кримінальних проваджень про масові заворушення переконливо доводить про наявність низки проблемних питань щодо законності отримання доказів в ході розслідування масових заворушень. Особливої актуальності це питання набуває випадках, коли у судовому розгляді постає питання про непридатність таких доказів бути обґрунтуванням обвинувального вироку особам, що вчиняли масові заворушення.

Метою цієї статті є окреслення основних проблемних питань нагляду прокурора за законністю отримання доказів в ході досудового розслідування масових заворушень та надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх вирішення.

Перш за все, необхідно зазначити, що відповідно до ч. 1, 2 ст. 36 КПК України, прокурор є самостійним у своїй процесуальній діяльності та здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. При цьому він наділений низкою повноважень, зокрема: починати досудове розслідування за наявності відповідних підстав; мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним

підрозділам, а також повідомляти особі про підозру; затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування заходів медичного характеру, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру чи клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати тощо (п. п. 1–21 ч. 2 ст. 36 КПК України) [2].

На підставі результатів системного аналізу правових норм, зокрема п. 3 ст. 121 Конституції України [3], ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» [4], ч. 2 ст. 36 КПК України, в якій зазначено, що «Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів...» [2], а також наукових джерел й матеріалів практики, можна дійти висновку про те, що предметом прокурорського нагляду є додержання законів, тобто законність, у тому числі й отримання доказів у кримінальному провадженні. Вважаємо, що предметом прокурорського нагляду є додержання і правильне застосування органами досудового розслідування норм КПК України та інших правових актів, а також забезпечення своєчасного й ефективного їх використання.

Проте, В. С. Зеленецький та І. М. Козьяков при цьому уточнюють, що предметом прокурорського нагляду за дотриманням законів є дотримання законних прав і свобод громадян при виконанні оперативно-розшукових заходів і проведення розслідування, а також законність рішень, прийнятих органами, що її здійснюють [5, с. 139].

М. А. Погорецький вважає таким, що відповідає призначенню прокуратури

як наглядового органу, погляд на об'єкт прокурорського нагляду як на законність діяльності піднаглядових органів, організацій, суспільних об'єднань, службових осіб і громадян. Вчений зазначає, що потреби правової держави передбачають не тільки виконання законів як актів, що виходять безпосередньо від вищих органів державної влади, а й дотримання законності взагалі, розуміючи під цим внутрішню погоджену систему нормативно-правового регулювання і відповідну даній системі поведінку суб'єктів правових відносин [6, с. 33].

Отже, на наш погляд, таким, що відповідає призначенню прокуратури України як наглядового органу, є погляд на предмет прокурорського нагляду як на законність діяльності піднаглядових органів, підрозділів, та їх посадових осіб. Законність є однією із засад (принципів) кримінального провадження. У ст. 9 КПК України, що розкриває її сутність, вказано, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 1, 2 ст. 9 КПК України).

Виходячи з вищевикладеного, під законністю отримання доказів слід розуміти режим діяльності суб'єктів доказування у відповідності законам і підзаконним нормативно-правовим актам, що

регулюють процес кримінального процесуального доказування, що утворюється в результаті неухильного дотримання їхніх вимог.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення масових заворушень встановлено, що через специфіку їх вчинення (масовий характер дій, масштабність місця події, велике коло осіб, що потрапляють у сферу інтересів правоохоронних органів, а також великої кількості потерпілих, свідків, яких необхідно допитати та провести щодо них інші процесуальні дії) до розслідування залучається значна кількість слідчих та працівників оперативних підрозділів, що виконують доручення на проведення слідчих (розшукових) дій – у вивчених матеріалах від 5 до 38 працівників оперативних підрозділів. Відповідно до положень ст. 41 КПК України, оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні виключно за письмовим дорученням слідчого або прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого але не має права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Разом з тим, у практиці часто у матеріалах кримінальних проваджень часто відсутні відповідні доручення слідчого на проведення відповідних процесуальних дій, в результаті чого обґрунтовано ставиться під сумнів законність проведення таких дій, а їх результати – не визнаються доказами у кримінальному провадженні, оскільки є такими, що отримані не відповідним суб'єктом.

Чинна законодавча регламентація правового статусу прокурора-процесуального керівника досудовим розслідуванням та працівників оперативних підрозділів, на наш погляд, не є досконалою. На наш погляд, наділяючи пра-

цівника оперативного підрозділу повноваженнями слідчого, позбавляти його права не лише здійснювати окремі процесуальні дії за власною ініціативою, але й звертатися з відповідним клопотанням до слідчого та прокурора-процесуального керівника, є неприпустимою помилкою законодавця, що негативно впливає на якість та швидкість розслідування передусім таких специфічних кримінальних правопорушень, як масові заворушення.

Результати опитувань оперативних працівників, слідчих, слідчих суддів, що мають досвід розслідування масових заворушень, переконливо доводять, що часто прокурори дають вказівки слідчим та оперативним працівникам лише з метою створення видимості керівництва, що пов'язано, в першу чергу, із надмірною їх завантаженістю, недостатністю часу на ознайомлення із багаточисельними матеріалами кримінального провадження щодо розслідування масових заворушень, а інколи з непрофесіоналізмом й браком досвіду керівництва й професійної діяльності. Матеріали кримінальних проваджень щодо масових заворушень свідчать про те, що значна частина вказівок та доручень прокурорів – процесуальних керівників надається у перші дні розслідування та носить переважно загальний характер – «допитати потерпілих», «допитати свідків», «встановити власника спаленого автомобіля», «надати доручення на встановлення винуватої особи» тощо. Небажання прокурорів змінювати свою роль у досудовому розслідуванні негативно впливає на їх взаємовідносини із слідчими й оперативними співробітниками, а також значно зменшує ефективність досягнення результатів досудового розслідування.

Найбільш проблемними питаннями законності отримання доказів в ході досудового розслідування масових заворушень є: відсутність у матеріалах кримінального провадження процесуальних документів, що свідчать про законність

проведення процесуальної дії, в результаті якої отримані докази у кримінальному провадженні (доручень оперативному працівнику на проведення процесуальних дій, постанов прокурора, слідчого про проведення відповідних процесуальних дій, ухвал слідчого судді про дозвіл на проведення відповідних процесуальних дій (тимчасового доступу до речей і документів, обшуків, відповідних негласних слідчих (розшукових) дій тощо); відсутність у протоколах оглядів місць подій фактичних даних про сліди, предмети, документи, виявлені й вилучені в ході їх проведення; проведення відповідних процесуальних дій без залучення захисників у необхідних випадках тощо.

Ще один проблемний аспект законності отримання доказів у ході розслідування масових заворушень пов'язаний із достатньо великою кількістю осіб (в порівнянні із особливостями розслідування більшості інших кримінальних правопорушень), що допитуються на початковому етапі розслідування в якості свідків та потерпілих. В подальшому, за наявності фактичних даних про організацію окремими особами (із числа допитаних свідків) масових заворушень або про їх активну участь у їх проведенні, цим особам може бути пред'явлений акт про підозру.

Проте, п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України закріплює положення про те, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод отримання показань від свідка, який

надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні. Тобто, допитуючи учасників масових заворушень на початковому етапі розслідування, наприклад, одразу після їх вчинення або зупинення правоохоронними органами, слідчий свідомо йде на таке «порушення», оскільки ще не знає з високим ступенем ймовірності, який саме учасник буде притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 294 КК України як організатор масових заворушень або їх активний учасник. За такої ситуації, показання, що отримуються вперше від такої особи, що можуть бути більш достовірними, оскільки допитувана особа ще не встигла продумати лінію захисту, підготувати «алібі» тощо будуть визнані недопустимими доказами у кримінальному провадженні, а наступні показання цієї особи вже як підозрюваного, можуть використовуватися.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що більшість випадків порушення законності в ході отримання доказів у кримінальних провадженнях про масові заворушення пов'язані із недотриманням суб'єктами доказування зі сторони обвинувачення (слідчим, оперативним працівником) вимог чинного кримінального процесуального законодавства й формальним ставленням до своїх повноважень прокурорів – процесуальних керівників, а окремі з них – є наслідком законодавчих положень, які не завжди відповідають об'єктивно викликаним потребам практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 474.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page5>.
5. Зеленецький В. С. Ведомственный контроль и прокурорский надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности: монография / В. С. Зеленецький, И. Н. Козьяков. – Х.: Вост. – регион. центр гуманитар-образоват. инициатив, 2003. – 250 с.
6. Погорецький М. А. Об'єкт і предмет прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю / М. А. Погорецький // Підприємництво, господарство і право: наук. – практ. господарсько-правовий журнал. – 2002. – № 12. – С. 127–130.

Kuzmenko O. The prosecutor's oversight of the legality of obtaining evidence during the investigation mass riots.

The article based on the study of sources of criminal procedural law, criminal procedural theory of prove, forensic and other scientific literature, and systematic analysis of materials forensic practice investigates the problematic issues of legality prosecutor obtaining evidence during the investigation mass riots. The identified aspects of the recognition of evidence obtained during the preliminary investigation mass riots appropriate and acceptable proposed solutions.

Important task for criminal proceedings under is the legality of obtaining evidence under preliminary investigation the mass riots, so that during the trial on their basis was made legal, grounded and reasoned judgment on anyone who committed studied criminal offenses.

The analysis of the investigative and judicial practice in criminal proceedings of the mass riots proves the presence of a number of issues on the legality of obtaining evidence during the investigation mass riots. Of particular relevance is the issue is where in the trial raises the question of the unsuitability of such evidence be substantiated conviction to persons who committed the mass riots.

The purpose of that article is to outline the key challenges the legality of the prosecutor to obtain evidence during pretrial investigation mass riots and providing scientifically based recommendations for their solution.

The most problematic of the lawfulness of obtaining evidence during pretrial investigation mass riots are: the absence in the criminal proceedings procedural documents proving the legality of the proceedings, which resulted obtained evidence in criminal proceedings, lack of protocol inspection of the scene of evidence of traces, objects, documents found and seized in the course of conducting, conducting relevant proceedings without the involvement of defense, where appropriate, etc.

Keywords: *prosecutor, procurator's oversight, mass riots, pre-trial investigation, the evidence in criminal proceedings, assessment of evidence, identity, admissibility of evidence, the legality of taking evidence.*

Стаття надійшла до редакції журналу 02.10.2015 р.